

NYELVMŰVELÉS

Turizmus-sokk A *turizmus* jelentésbővülése

A *turizmus* szó — nemzetközi mintára történő — szinte korlátlan jelentéskiterjedése mutatós példája a deszemantizációs, mértéktelen jelentésbővülési, -tágulási folyamatnak. Annak a jelenségnek, amely végső fokon — UWE POERKSEN terminológiájával — mindenre használható „műanyag szavakat” eredményez (Plastic Words. The Tyranny of a Modular Language. The Pennsylvania State University Press. University Park, Pennsylvania, 1995.). A Jonathan Swift és George Orwell által jelzett (negatív) utópia nyelvi vonatkozásaihoz kapcsolódó társadalmi és nyelvészeti kritika számos ide sorolható nyelvi jelenséget vizsgált (pl. *fejlődés, projekt, probléma*). Az ilyen és ehhez hasonló kifejezéseket a magyar nyelvművelés is régóta figyeli, *nyelvi divat*-nak, *közéleti divatszónak*, *kiüresedett szó*-nak, *kifejezés*-nek, *közhely*-nek, esetleg — környezetétől függően — *nyelvi bürokratizmus*-nak, újabban *nyelvi elidegenedés*-nek stb. nevezi.

Mintegy másfél évtizede dokumentálom a *turizmus* szó magyarországi kiterjedését. A jelenségről írok a „Nyelvünkben a világ” (Természetbarát vagy ökoturista? Ister, Bp., 2002. 202—4) című kötetemben. Most ennek az anyagnak a részletes dokumentációját, nyelvi elemzését, valamint kiegészítését adom. (Az idézetek tárgyszavainak kurzíválása tőlem származik: B. G.)

A TESz.-ben a *turizmus* szó első adata 1951-ből származik: „*turizmus*... az észszerű pihenést művelődési vagy tudományos feladatokkal összekapcsoló utazások”, jelentése már akkor is szélesebb volt, mint a *turistá*-é: '(turista jellegű) idegenforgalom', illetve második jelentésben 'természetjárás' (TESz. 3: 1004). Az ÉKsz. (1414) gyakorlatilag megismétli a TESz. jelentésmegadásait: 'turista jellegű idegenforgalom; turisztika, természetjárás'.

Tehát az ötven évvel ezelőtti első adat is azt mutatta, hogy a hagyományos („bakancsos”) természetjárásnál a *turizmus* szélesebb kategória. Ez a jelentéskör szélesedett, tágult tovább a XX. század utolsó két évtizedében, s ennek következtében a *turizmus* az utazás, az idegenforgalom számos tevékenységformájának a jelölője lett. Még később a *turizmus* szó általában a mozgást, az elmozdulást, sőt valamilyen (nem is feltétlenül mozgásos) tevékenységet jelentő szóvá deszemantizálódott. Lássuk ennek a folyamatnak az állomásait!

1. [hagyományos természetjárással — utazással kapcsolatos tevékenység + *turizmus*]. — A *turizmus* előbb pusztán szerepelt, majd jelzős szó szerkezetekben való felbukkanása a XX. század 70-es éveire tehető. Az első „turizmusok” a következők voltak: *gyalogos turizmus, kerékpáros turizmus, vízi turizmus, autós turizmus, autós-motoros turizmus, falusi turizmus, lovas turizmus*.

Az első turizmusoknak még volt valamely közük a valódi turizmushoz: a sport jellegű és/vagy művelődési tevékenységhez. Az 1980-as években kezdődött meg a *turizmus* kiterjedése. Például a nyolcvanas évek idején elhíresült medjugorjei búcsújáráshelyet sokszor emlegették a „vallási turizmus” egyik célpontjaként (Magyar Rádió, 1987. november 16.). Az elsőként igen szokatlanul hangzó kifejezés a *búcsújárás*-t volt hivatott helyettesíteni.

2. [utazással együttjáró tevékenység + *-turizmus*]. — Ebben a jelentéskörben újabb és újabb turizmusok születtek, de most már jellemzően szóösszetételi utótagként: *fürdőturizmus, borturizmus, termálturizmus, várturizmus* (pl. „Fellendülőben a *várturizmus* — legalábbis erre utal, hogy váremlékeink élettel telnek meg: lovagi tornák, középkori lakomák, koncertek, népnépelemek színhelyeivé lesznek.”: Népszabadság 2002. augusztus 2. 21), *kolostorturizmus* („Ausztriában divattá vált a *kolostorturizmus*...”, amelynek népszerű szójátékos német neve: *Klösterreich... Kloster x Österreich*: Népszabadság 2003. január 4. 6).

De az újabb felbukkanású *futóturizmus* szót is ide sorolhatjuk („Felfutóban a *futóturizmus*... A *futóturizmus* jó üzlet és még jobb hírverés a városnak”: Népszabadság 2002. április 19. 27).

S talán ide illik az *úrturizmus* kifejezés (ma már szép summa fejében bárkit elvisznek egy Föld körüli utazásra), valamint a *konferenciaturizmus* ('utazó konferenciázás', lásd később változatát is).

A *turista-turizmus* összekapcsolódását, sőt egybekeverését szolgálhatta például sokáig a *turista útlevele* eufemisztikus megnevezés, amely tartalma szerint egyszerűen *magánútlevele* volt. (De máig, bizonyos országokban statisztikai, másutt nemzetbiztonsági okokból kért papírokra a „turista” szót kell ráírni bármilyen célú utazás kapcsán.) E jelenség egyenesen vezetett pl. a *bevásárló-turizmus* megnevezéshez (pl. a rendszerváltozást közvetlenül megelőző ún. „Gorenje-korszak”-ban).

3. [utazással nem feltétlenül együttjáró tevékenység + *-turizmus* = az összetételi tagokból följelhető jelentéssel]. — A *turizmus* szó eredeti tartalmának gyengülését a „homo turisticus”, a modern, főként szervezeten (utazási iroda szervezésében, társasutazás formájában) utazó tömegember, s annak kedvelt, vonzó úti célpontjai segítették elő. Az eredeti tartalom gyengülését, az attól való szélsőséges eltávolodást jól mutatja a *szexturizmus* („Egy nemzetközi felmérés szerint Ázsia országaiban *egymillió gyermek* van kitéve folyamatosan szexuális zaklatásnak, amiben jelentős szerepet játszik az egyre jobban elterjedő *szexturizmus*.”: Magyar Nemzet 1995. november 21. 6, további adatok pl. HVG. 1995. december 5. 47., illetve: Szexturizmus Prágában: Magyar Nemzet 1995. november 13.)

Az újfajta, többnyire akár idézőjelbe is tehető turizmusok burjánzását jelzi, hogy csak egyetlen évben, 1997-ben KISS GÁBOR és PUSZTAI FERENC (Új szavak, új jelentések 1997-ből. Tinta, Bp., 1999. 181) a következő összetételeket dokumentálta (köztük néhány „hapax” adatnak tekinthető): *benzinturizmus*, *csinálnmagad-turizmus*, *geológiai turizmus*, *konferenciaturizmus*, *kongresszusi turizmus*, *kutatóturizmus*, *ökoturizmus*, *shoppingturizmus*, *szalámiturizmus*, *termálturizmus*, *veseturizmus*.

Ez a típusú összetétel divatot teremtett. Úgy látszik, a *turizmus* végtelen jelentésbővülése miatt, illetve az új környezetvédelmi divatterminológia jegyében nem elég turizmusról, vagy a nem eléggé modern gyalogos turizmusról, természetjárásról stb. beszélni, ezért megszületett az *ökoturizmus*, az *ökoturista*: „Sikerágazat lehet-e az *ökoturizmus* Magyarországon?” (Heti Válasz 2001. 08. 24. 37), „Az *ökoturizmust* szolgálná a megszüntetéssel fenyegetett kisvasút”, „Az *ökoturistáknak* építünk majd madárlest...” (Magyar Nemzet, 2002. május 18. 14). A szó beleillik a *bio-* és az *öko-* előtagúak rendkívül kiterjedt szócsaládjába. Kis szócsaládjá jött létre a gyógyfürdők látogatásának: *gyógyturizmus* („A *gyógyturizmusra* koncentrál a régió”: Metro 2002. október 28. 7), *gyógyfürdőturizmus*, *gyógyvíturizmus*, *termálturizmus*.

A hagyományos turizmust bizonyos — jómódú — rétegeknél az 1990-es években, főleg nyugati mintára felváltja az „adrenalinszintet” növelő, veszélyekkel járó *kalandturizmus*, *kalandtúra*. Összefoglaló kifejezés, amely beleillik a *kalandsport*, *extrémспорт*, *multisport* stb. kategóriájába. Az egyes kalandtúra-fajtákat azonban már nem magyarították. Ezek közé tartozik a *canoening* (kenuzás, vadvízi kenuzás), *canyoning* („kanyonozás”), *rafting* (tutajozás, vadvízi evezés), *hydro-speed* (vadvízi úszás, úszódeszkázás), *siklóernyőzés* stb. (A magyarításoknak KEMÉNY GÁBOR szentel egy kis írást: Édes Anyanyelvünk XXIV/1: 6).

Az 1999. és az azt követő tiszai, majd pedig a 2002. évi dunai árvíznél bukkant föl az új szó: *katasztrófaturizmus*: „Demszky Gábor főpolgármester tegnap arra kérte a budapestieket, hogy a Margit-szigeten ne akadályozzák a munkát, azaz ne legyen *katasztrófaturizmus*” (Népszabadság 2002. aug. 17. 6). A *katasztrófaturizmus* itt lényegében a bámszokodókat, nézelődőket, szemléldőket jelenti, akik persze „kirándulnak” a látvány helyszínére. A másik gyakori megnevezése: *árvízi turizmus*.

A *benzinturizmus* alkalmi összetételként indult (olykor idézőjelezik a biztosabb tollú stilszták), de bevett fogalomként kezd válni: „Feléledő *benzinturizmus*”, „A »benzinturizmus« [így, idézőjelben! B. G.] feléledésének oka, hogy egy tankolás alkalmával több ezer, a nagyobb benzintartályú autók esetében akár hat-nyolcezer forint is megszaporolható” (Magyar Nemzet 2002. július 15.).

A nagyobb lottó- vagy totónyeremények érdekében utazók és tevékenységük: *tippturista*, *tippturizmus*: „A *tippturistákat* az osztrák és szlovák sportfogadó-irodák által kínált vonzó nyere-mények és a hazinál kedvezőbb fogadási feltételek csábítják külföldre.” (Népszabadság 2002. november 8.), „Egyre népszerűbb a *tippturizmus*” Metro 2002. november 11).

Még távolabbi lépés az eredeti jelentéstől: a *fogturizmus*. Az osztrák „turisták” az olcsó, magyarországi fogászokat keresték, ez a tevékenység lett a *fogturizmus* („Hatásos a *fogturizmus* száj-propagandája”: Magyar Nemzet 1998. október 20. 6). A *fogturizmus* beilleszkedik egy nagyobb jelentéskörbe, ez az *egészségturizmus* (egészségturisztikai piac, egészségturista: Magyar Nemzet 2002. július 4). S talán ide sorolható — az első hallásra nem is értelmezhető — *eutanáziaturizmus*. Ezzel azonban egy újabb jelentéskörbe lépünk át.

4. [tevékenység, cél + *-turizmus* = elvont, tagjaiból nehezen vagy nem értelmezhető összetétel]. — Az *eutanáziaturizmus*-sal való találkozását (Népszabadság, 2001. november 26. 24) szemléletesen írja le KEMÉNY GÁBOR: „Tavaly ősszel újságolvasás közben ezen a meghökkentő címen akadt meg a szemem: *Eutanáziaturizmus Hollandiába?*... A tudósítás szerzője nagy kedvvel gyűjti csokorba a címbeli *eutanáziaturizmus* szinonimáit. Olvashatunk a cikkben *eutánáziautak*-ról, sőt (a mozgószály szép alkalmazásával) *kegyeshalál-utak*-ról és *kegyeshalál-turizmus*-ról is. [Új bekezdés.] Valójában persze nem a szavak morbidak, hanem a szemlélet, ami mögöttük van, és maga a világ, ami körülvesz bennünket. Az egész, úgy, ahogy van, egy divatjamúlt szlengszóval jellemezhető: *haláli...*” (KEMÉNY GÁBOR, Nyelvi mozaik: Édes Anyanyelvünk XXIV/2: 5).

5. [tevékenység + *-turizmus* = pejoratív jelentés]. — Bár KEMÉNY GÁBOR szavai az eutanáziaturizmus kapcsán akár összefoglalásnak is tekinthetők, néhány további (megjelenésüket tekintve korábbi) adat kíváncsokzik a jelenség bemutatás végére. Olyan adatok, amelyek a jelentést nemcsak eltávolítják az ’utazás’, ’helyváltoztatás’ alapvetően elfogadott, pozitív alapjelentéstől, illetve az abból eredeztethető egyéb „mozgásos tevékenységektől”, hanem társadalmilag elítélhető, negatív tevékenységformákat jelöl meg: *szemétturizmus*, *guberálóturizmus*, illetve *turistabűnözés*. „Március elseje óta ... tilos behozni a magyar határon olyan tárgyakat, amelyek lomtalanításból származnak. Ez az intézkedés súlyosan érintette több ezer honfitársunkat, akik évek óta az ausztriai *guberálóturizmusból* élnek.” (Népszabadság 2001. április 14. 32), „Hazánk a *szemétturizmus* célországá lett” (Kossuth rádió 1996. december 1. — Ezt egy környezetvédelmi „szólással” így fejezik ki: „Európa Kelet felé lejt: ide folyik a szemét”). Végül pedig mi lehet a *turistabűnözés*? Természetesen nem az, hogy a természetjáró eltapos vagy leszed egy védett virágot. „Mórán érdekes szokás született: roncs autókkal kelnek útra szürkület után a nehézfiúk, akiket a helyi lakosság már csak motorizált zsványoknak becéz. A Miskolc közeli falvakban divatba jött a »*turistabűnözés*»” (Magyar Nemzet 1996. július 19). Így jutottunk el a természetjárástól a bűnözésig, (nyelv)érzésem szerint meglehetősen indokolatlanul. Hogy a „zöld szakzsargon” újabb megkülönböztet *lágý* és *kemény* turistát is, arról majd legközelebb és más jelentésmezőben.

A *turizmus* szó jelentésfejlődésének képlete tehát a következő:

1. [hagyományos természetjárással > utazással kapcsolatos tevékenység + *turizmus*]
2. [utazással együttjáró tevékenység + *-turizmus*]
3. [(utazással nem feltétlenül együttjáró) tevékenység + *-turizmus* = az összetételei tagokból fölfeljethető jelentéssel]
4. [tevékenység, cél + *-turizmus* = elvont, tagjaiból nehezen vagy nem értelmezhető összetétel]
5. [tevékenység + *-turizmus* = pejoratív jelentés]

Hogy milyen további turizmusok születnek, annak nyilván nem csak a jó ízlés szab határt. A grammatika és a szemantika azonban, úgy látszik, semmiképpen nem.